

КОНВЕНЦІЇ ЮНЕСКО ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У. Р. Уська

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Уська У. Р., 2014

На основі порівняння норм конвенцій ЮНЕСКО, які ратифікувала Україна, та національного законодавства проаналізовано особливості застосування базових понять пам'яткоохоронної сфери у конвенціях ЮНЕСКО та національному законодавстві, здійснено спробу встановити їхню ієрархію, запропоновано способи подолання розбіжностей під час використання існуючого понятійно-термінологічного апарату.

On the basis of analysis of conventions of UNESCO and Ukrainian legislation in the article the comparative analysis of features of application of base concepts of maintenance of monuments is carried out in an international law and national legislation, their hierarchy is set, the methods of overcoming of divergences are offered at the use of existent concept-terminological vehicle.

In the legislation of Ukraine essence of most concepts and terms is almost identically represented in the field of maintenance of monuments. An unique term "pamiatka", that has miscellaneous interpretation national legislation, is however used. His use requires an additional scientific ground and concordance in the environment of specialists of maintenance of monuments business. Under a term "pamiatka" the author of the article understands cultural values, as objects of material and spiritual cultural heritage, that have an artistic, historical, ethnographic, scientific and aesthetic value and subject to maintenance, recreation and guard in accordance with legislation.

Analyzing the features of application of base concepts of maintenance of monuments absence strikes the eyes in the national legislation of concept "object of non-material cultural heritage", that does impossible development of mechanism of maintenance, recreation and defense of spiritual culture. Similar is a situation with a concept "values of natural inheritance", but, having regard to more perfect state of national legislation in the field of maintenance of nature, it is possible to assert that such objects are under cover of the state. Undoubtedly, the Ukrainian legislation in relation to maintenance of cultural values needs sound perfection, that must take place on the basis of cooperation of specialists on maintenance of monuments, legislators, representatives of public authorities and public.

Проголошення державної незалежності України та приєднання її до низки міжнародних конвенцій у сфері збереження культурної спадщини започаткувало довготривалий процес становлення національної системи охорони культурної спадщини, який відбувається на фоні парадигмальних змін та характеризується поступовим відходом від радянських заідеологізованих принципів політико-правового регулювання пам'яткоохоронної діяльності, повільним запозиченням міжнародного досвіду, недостатністю методів та засобів імплементації норм міжнародного права до національної системи законодавства, створення відповідних політико-правових механізмів регулювання тощо. Ситуацію значно ускладнює відсутність концепції державної політики у сфері культури, пріоритетними напрямками якої повинні бути захист, збереження та відтворення культурної спадщини як основи національної культури України.

У цих умовах значної актуальності набувають пошуки способів подолання прогалів у національному законодавстві у сфері пам'яткоохоронної діяльності України та увідповіднення його міжнародним нормам, пошукам методів оптимізації діяльності органів державної влади щодо задоволення культурних потреб різних суспільних груп, формуванню відповідних інститутів та розробки правових механізмів регулювання цієї сфери. Правові аспекти пам'яткоохоронної діяльності розглядали В. Акуленко [1], Г. Андрес [2], В. Герич [3], С. Іванованов та К. Курганська [6], Т. Курило [12; 13], Л. Прибега [17], Н. Терес [20; 21], О. Титова [22], Ю. Юринєць [23], М. Яковина [24]. Проте ці дослідники своєю увагою оминули проблему уніфікації законодавства України у сфері охорони культурної спадщини відповідно до її міжнародних зобов'язань, увідповіднення понятійно-термінологічного апарату.

Мета статті – проаналізувати особливості застосування базових понять пам'яткоохоронної сфери у конвенціях ЮНЕСКО та національному законодавстві, спробувати встановити їхню ієрархію, запропонувати способи подолання розбіжностей у разі використання існуючого понятійно-термінологічного апарату.

Згідно зі Конституцією України від 28 червня 1996 р. чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Основний закон закріплює пріоритетність міжнародного права над внутрішнім законодавством. Реєстрація чинних міжнародних договорів України здійснюється у Секретаріаті ООН та у МЗС України. Їхні тексти публікують українською мовою в “Зібранні діючих міжнародних договорів України” та інших офіційних друкованих виданнях України.

Відповідно до Закону України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р. до міжнародних договорів за назвою належать договір, угода, конвенція, пакт, протокол, декларація, комюніке, меморандум, хартія, модельний закон тощо (ст. 2) [4]. Зокрема, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо виконання низки конвенцій ЮНЕСКО – Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження.

Аналізуючи вище зазначені міжнародні документи, можна простежити еволюцію формування термінологічно-понятійного апарату у сфері пам'яткоохоронної діяльності та дослідити відмінності у вживанні термінології у міжнародному праві та національному законодавстві*. Так, у конвенціях вживається термін *культурні цінності*, а в українському законодавстві – *історико-культурні цінності*. Очевидно, що поняття “культурні цінності” охоплює не лише історико-культурні цінності, а й сучасні культурні цінності. Згідно з “Конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту” 1954 р. культурними цінностями вважаються рухомі або нерухомі цінності, а саме: а) пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця, архітектурні ансамблі, твори та витвори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій вище згаданих цінностей; б) будівлі, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укріття, призначені для збереження рухомих культурних цінностей у випадку озброєного конфлікту; в) т. зв.

“центри зосередження культурних цінностей” (ст. 1) [7].

У “Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності” 1970 р. *культурні цінності* визначені як релігійні або світські цінності, що їх визначає держава та що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки, а саме: а) рідкісні колекції, зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії і предмети, що становлять інтерес для палеонтології; б) цінності, що стосуються історії, враховуючи історію науки і техніки, історію воєн і суспільств, а також пов'язані з життям національних діячів, мислителів, учених і артистів, і з національними подіями; в) археологічні знахідки й археологічні відкриття; г) складові розчленованих художніх та історичних пам'ятників і археологічних місць; д) старовинні предмети більш ніж 100-річної давності, такі як написи, чеканні монети і друк; е) етнологічні матеріали; ж) художні цінності, такі як: а) полотна, картини і малюнки тільки ручної роботи; б) оригінальні витвори скульптурного мистецтва з будь-яких матеріалів; в) оригінальні гравюри, естампи і літографії; г) оригінальні художні збірки і монтажні з будь-яких матеріалів; д) рідкісні рукописи й інкунабули, старовинні книги, документи і видання, що становлять особливий інтерес (історичний, художній, науковий, літературний тощо), окремо, або в колекціях; е) поштові марки, податкові й аналогічні їм марки, окремо, або в колекціях; є) архіви, враховуючи фоно-, фото- і кіноархіви; ж) меблі понад 100-річної давності і старовинні музичні інструменти (ст. 1) [8]. Отже, з наведених вище положень випливає, що закріплений у конвенціях ЮНЕСКО термін “культурні цінності”, на загал, відповідає терміну українського законодавства “історико-культурні цінності”. Вони відображають ідентичні поняття – об'єкти матеріальної культури, які характеризуються культурним та історичним значенням, давністю походження та науковою, естетичною та ін. значущістю; а також об'єкти, які визначені органами державної влади з метою закріплення за ними певного правового статусу.

У “Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини” 1972 р. “*видатні універсальні цінності*” як основну якісну характеристику об'єктів культурної спадщини. У документі уперше розмежовано поняття “культурна спадщина” та “природна спадщина” (ст. 1). Зокрема, до *культурної спадщини* належать пам'ятки**: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічні, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії,

мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем^{***} яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки; а також визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, враховуючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології. У конвенції під “природною спадщиною” розуміють природні пам'ятки^{****}, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з погляду естетики чи науки; геологічні й фізіографічні утворення й суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози й мають видатну універсальну цінність з погляду науки чи збереження; природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони, що мають видатну універсальну цінність з погляду науки, збереження чи природної краси (ст. 2). У конвенції вжито також термін “цінності культурної і природної спадщини” на означення відповідних об'єктів, які на вимогу держав-підписантів за рішенням Генеральної асамблеї можуть бути включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, або Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою (ст. 11) [9]. Отже, як впливає з тексту документа, згадані списки передбачають охорону тільки нерухомих об'єктів матеріальної культури, унікальних природних комплексів та зон або центрів культурних цінностей, де зосередженні рухомі об'єкти.

Конвенція про охорону підводної культурної спадщини 2001 р. значно розширила поняття “видатні універсальні цінності”, враховуючи об'єкти підводної культурної спадщини – всі сліди людського існування, які мають культурні, історичні або археологічні особливості та які частково або цілком, періодично або постійно знаходяться під водою не менше ніж 100 років, як-от: а) об'єкти, споруди, будинки, артефакти й людські останки разом з їхнім археологічним і природним оточенням; б) судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст, разом із їхнім археологічним і природним оточенням; в) предмети доісторичного характеру (ст. 1) [11].

Згадана конвенція передбачає збереження нерухомих об'єктів підводної культурної спадщини на місці – *in situ*, без права на їх переміщення. До того ж жодна частина об'єкта не може бути вирваною з історико-культурного контексту та природного середовища, бо це може поставити під сумнів його автентичність та значущість. Проте, відокремлені рухомі об'єкти, що вже були описані *in situ*, можуть бути переміщені та зберігатися в музеях, тобто *ex-situ*.

До видатних універсальних цінностей згідно з Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. зараховуються також об'єкти нематеріальної культурної спадщини – звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Вони проявляються в: а) усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; б) виконавському мистецтві; в) звичаях, обрядах, святкуваннях; г) знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; д) традиційних ремеслах (ст. 2) [10]. Генеральна асамблея ЮНЕСКО формує Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства та Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони. Усі включені до списків об'єкти передбачають виділення міжнародної фінансової допомоги на основі обов'язкових чи добровільних внесків держав-учасниць.

Проаналізувавши положення конвенцій ЮНЕСКО, можна стверджувати, що у міжнародному праві у сфері захисту культурної спадщини існує така градація базових понять (табл. 1, 2).

Подібне трактування поняття “пам'ятка” також знаходимо в посібниках з пам'яткознавства, яке лише в Україні визнано окремою галуззю наукового знання. Зрештою, об'єктом цієї науки є історико-культурна спадщина, а предметом – суспільне функціонування історичних артефактів як пам'яток історії та культури. Поняття “пам'ятка історії та культури” охоплює лише матеріальні об'єкти історико-культурної спадщини. Запропонована в посібнику класифікація пам'яток не враховує об'єкти нематеріальної спадщини, які розкриваються через способи та предмети діяльності певної спільноти [15, с. 34–35]. Крім того, постає питання про те, яка наукова дисципліна досліджуватиме суспільне функціонування унікальних природних комплексів та зон, які є визнані ЮНЕСКО культурними цінностями?

Окрім того, в україномовних текстах низки конвенцій трапляються огріхи перекладу з англійської, коли термін “пам'ятник” отожднюється з терміном “пам'ятка”. За ідентичність офіційних перекладів міжнародних договорів українською мовою відповідає МЗС України, яке одночасно здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів сторонами-підписантами [19]. Тому перегляду підлягають не лише положення національного законодавства стосовно відповідності дефініцій у сфері збереження культурної спадщини, а й додаткової корекції потребують україномовні тексти низки ратифікованих конвенцій.

Таблиця 1

Структура культурних цінностей

Цінності культурної і природної спадщини, або видатні універсальні цінності ^{*****}	
цінності культурної спадщини (загально)	пам'ятники (споруди), визначні місця
об'єкти підводної культурної спадщини	затонулі пам'ятники (споруди), транспортні засоби, предмети доісторичного характеру
об'єкти нематеріальної культурної спадщини	усні традиції; виконавське мистецтво; звичаї, обряди, святкування, знання та практика, що стосуються природи та всесвіту; традиційні ремесла
цінності природної спадщини	природні комплекси, природні зони

Таблиця 2

Структура культурної спадщини

Культурна спадщина			
об'єкти матеріальної культурної спадщини		об'єкти нематеріальної культурної спадщини	
нерухомі	рухомі	способи діяльності	предмети діяльності
об'єкт, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності	частини нерухомого об'єкта культурної спадщини, його елементи (групи елементів), які складають з ним одне ціле; після вивчення зв'язків із середовищем вони можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта, якщо це не призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності всього об'єкта	звичаї, форми показу та вираження, знання та навички	інструменти, предмети, артефакти й культурні простори

Різнопланове трактування поняття “пам'ятка” у національному законодавстві є суперечливою, а тому його вживання потребує додаткового наукового обґрунтування та узгодження у середовищі фахівців з пам'яткоохоронної справи. Формування усталеного понятійно-термінологічного апарату сприятиме чіткішому виокресленню науково-методичної бази пам'яткознавства, що у сучасних умовах є однією із ключових проблем становлення молоді науки та пам'яткоохоронної діяльності загалом [22, с. 9]. Під терміном “пам'ятка” авторка статті розуміє такі культурні цінності, як об'єкти матеріальної та духовної культурної спадщини, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове, естетичне та ін. значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства.

Аналізуючи особливості застосування базових понять пам'яткоохоронної сфери впадає у вічі відсутність у національному законодавстві поняття “об'єкт нематеріальної культурної спадщини”, що унеможливило розробку механізму збереження, відтворення та захисту духовної культури. У правовому полі в обігу відсутнє також

поняття “цінності природної спадщини”. Але, беручи до уваги досконаліший стан національного законодавства у сфері природокористування, можна стверджувати, що такі об'єкти все ж перебувають під захистом держави. Безсумнівно, українське законодавство стосовно збереження культурних цінностей потребує ґрунтовного вдосконалення, яке повинно відбуватися на основі взаємодії фахівців з пам'яткоохоронної діяльності, правників, представників органів державної влади та громадськості.

* Під пам'яткоохоронною діяльністю розуміють діяльність з охорони, збереження, популяризації чи відновлення культурних цінностей [9, с. 13].

** В оригінальному англійському тексті вжито термін *monuments (пам'ятники)*. Див.: [25].

*** В оригінальному англійському тексті вжито термін *place in the landscape (розташування в ландшафті)* [25].

**** В оригінальному англійському тексті вжито термін *natural features consisting (природні комплекси)* [25].

***** Лише видатні універсальні цінності можуть бути внесені до списків ЮНЕСКО.

1. Акуленко В. І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві / В. І. Акуленко // Пам'ятки України: Історія та культура. – 2003. – № 4. – С. 52–61. 2. Андрес Г. О. Проблема збереження рухомих пам'яток у період трансформаційних процесів пам'яткоохоронної галузі України / Г. О. Андрес // Питання культурології: зб. наук. ст. – К., 2008. – Вип. 24. – С. 6–11. 3. Герич В. П. Охорона культурної спадщини в Україні та Польщі – порівняльний аналіз / Матеріали конференції “Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень”, м. Київ, 2010 р. // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – Вип. 6. – Ч. 4. – С. 307–324. 4. Закон України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – С. 540. 5. Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 23.09.2008 р. № 574-VI (574-17) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 39. – С. 333. 6. Іванов С. В., Курганська К. Ю. Деякі термінологічні аспекти визначення предмету охорони історичних об'єктів культурної спадщини / Матеріали конференції “Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень”, м. Київ, 2010 р. // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – Вип. 6. – Ч. 4. – С. 576 с. – С. 362–370. 7. Конвенція о захите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта от 14.05.1954 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_157
8. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р. (Конвенцію ратифіковано із заявою Указом Президії ВР УРСР № 5396-XI (5396-11) від 10.02.1988). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_186
9. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. (Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-XI (6673-11) від 04.10.88). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_089
10. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 17.10.2003 р. (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 132-VI (132-17) від 06.03.2008). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d69
11. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 р. (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 164-V (164-16) від 20.09.2006). Ст.1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c52
12. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України: моногр. / Т. В. Курило; Львів. юрид. ін-т МВС України. – Л.: Новий Світ, 2006. – 151 с. 13. Курило Т. Проблеми реалізації законодавства України про охорону культурної спадщини та деякі шляхи їх подолання / Т. Курило // Право України. – 2003. – № 3. – С. 125–126. 15. Основи пам'яткознавства / За ред. Л. О. Гриффена, О. М. Титової. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – 380 с. 16. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466, Київ. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>
17. Прибега Л. Міжнародна охорона історико-культурної спадщини / Л. В. Прибега // Праці центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 40–52. 18. Прибега Л. Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини / НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?SID=10&itemID=459>
19. Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову: Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 17.03.2006, № 353. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-%D0%BF>
20. Терес Н. Україна в міжнародній охороні культурних цінностей / Н. Терес // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 53. – Ч. 1. – С. 48–51. 21. Терес Н. В. Міжнародна охорона нематеріальної культурної спадщини: світовий та український досвід / Н. В. Терес // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Вип. 36. – С. 58–63. 22. Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України / О. М. Титова // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 5–10. 23. Юринець Ю. Міжнародно-правова охорона культурної спадщини в контексті міжнародних зобов'язань України: правозастосування та судова практика / Ю. Юринець // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 4. – С. 92–102. 24. Яковина М. Передмова / В кн.: Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини / М. Яковина. – К.: Фенікс, 2008. – С. 3–6. 25. Identification and Documentation of Modern Heritage // World Heritage. Papers 5. – Paris, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/series/5/>
26. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://whc.unesco.org/documents/publi_basictexts_en.pdf